

**SOCIJALNO-KLASNE I NACIONALNE PREDISPOZICIJE
OPREDELJIVANJA MASA ZA NOB I SOCIJALISTIČKU
REVOLUCIJU NA KOSOVU**

Turski spahijski sistem ostavio je duboke korene zaostalosti na Kosovu koje nisu bile iskorenjene ni za vreme trajanja versajske Jugoslavije i zbog toga javljaju se problemi specifične prirode ne samo za istoriju Kosova između ratova nego i u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa tj. za socijalističku revoluciju. Narodno-oslobodilačka borba, socijalistička revolucija i socijalistački preobražaj društva na Kosovu su od posebne važnosti za izučavanje istorije radničkog pokreta Jugoslavije, jer »u slučaju razvitka Jugoslavije po obrascu kapitalističke strukture Kosovo bi bilo predodređeno da bude unutrašnja kolonija i da za njega važe sve one zakonitosti koje važe za odnos između kapitalističkih metropola i kolonija. To bi mu bilo strogo pisano«. ¹ Tu su onda specifični odnosi i unutar radničke klase koje dobro treba imati na umu jer se one javljaju u raznim formama ne samo u okviru centra i periferije nego i u stupnju razvijenosti klasnih odnosa, razlike u kulturi, nacionalne, političke i druge i sve to se povezuje sa naročitim oblicima eksploatacije seljaštva i sa posebnim oblicima depresiranja razvoja radničke klase na Kosovu i društva u celini.

Ovakvo je bilo stanje sve do 1912. godine kada Kosovo ulazi u sastav srpske Kraljevine. Ali i nakon svršetka I svetskog rata nisu se odvijale neke bitne promene koje bi uticale na brži razvoj i preobražaj Kosova ni društveno-ekonomske, političke i kulturne prirode. Velikosrpska buržoazija nije raspolagala sa dovoljnim ekonomskim potencijalom koji bi omogućio brži razvoj ali i nije bila željna da to učini. ² S druge strane, unutrašnjo-ekonomski potencijal nije imao nikakvu snagu da se oslobodi tih okova koji su nametnuli feudalni odnosi i najzaostali oblik naturalne privrede na Kosovu. Nosioći tih odnosa (imovine i vlasti) ne samo što nisu že-

¹ Zoran Vidaković, *Diskusija povodom usvajanja Prednacrta za magistarsku tezu: Savremena istorija radničkog pokreta na Kosovu*, (F. Puškoli), oktobra 1971, Sarajevo — magnetofonski snimak.

² Vidi Dr Ali Hadri, *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë 1941 — 1945*, Rilindja, Prishtinë 1971, 15.

leli da pospeše dalji napredak nego su bili i direktna kočnica za svaku promenu koja bi poljuljala njihove svojinske odnose i monopol vlasti u smislu u kome Rajt Mils kaže: »Zatražiti od nekoga da se odrekne privilegija u društvu je isto kao od čoveka zatražiti da naprečac menja pol«. Ovo je važno istaći jer Kosovo nije potresano buržoaskom revolucijom³ i prodiranje kapitalizma sa svim svojim menama za Kosovo »vozilo se kornjačom« i na njenim granicama postavljene su »žičane mreže« koje su propustile samo ono što je išlo u prilog velikosrpskoj buržoaziji i domaćim feudalcima.

»Samonikla buržoazija je tako mala da je irelevantna za strukturu stanovništva na Kosovu ali ipak zbog svojih veza i odnosa koje je nametnula buržoaska država igrala je važnu ulogu na ovom području. Ona je svojim delovanjem bila siguran egzektiv vladine politike. Naročito se angažovala za menjanje feudalnih društvenih odnosa, za sprovođenje agrarne reforme, za iseljavanje Albanaca, za ugušivanje revolucionarnog radničkog — komunističkog pokreta, za što veću eksploataciju radnih masa, za političko, kulturno i nacionalno obespravljanje Albanaca, za »demitiranje« nacionalnih osećanja kod Albanaca (naročito na Kosovu gde nisu bila bez tradicije). Sve se ovo posebno manifestuje početkom ovog veka da bi između dva svetska rata ekstremno bilo kažnjeno svako ispoljavanje takvih osećanja.⁴

U periodu između dva svetska rata jedva je infiltriran inostrani kapital za korišćenje ekonomskog potencijala na Kosovu, a naročito rudnog bogatstva. Najvažniji industrijski objekt izgrađen u ovom periodu je »Trepča«, koja služi kao varnica iz koje se formirao industrijski proletarijat kao najsvesniji deo radničke klase na području Kosova. »Inostrani kapital u onom periodu činio je 72,3% celokupne investicije.«⁵

Globalna struktura stanovništva na Kosovu mora se imati na umu prilikom analize klasnih i nacionalnih predispozicija za opredeljivanje masa za NOB i socijalističku revoluciju. U ovu analizu pošli smo od pojma klase kao analitičkog instrumenta i pre svega obratili smo pažnju na ove elemente:

1. kako je izgledala klasna struktura društva na Kosovu;

2. problemi međusobnih odnosa (odnosi konflikta — identifikovali smo snage koje su inicirale, nosile i zaoštravale i dovodile do konflikta s jedne strane, a sa druge strane identifikovali smo one snage koje su razvile odnose integracije i solidarnosti među narodima Kosova;

---

³ Predrag Ajtić, *Osobnosti društvenog razvoja albanske narodnosti u SFRJ i aktuelni problemi njenog daljeg razvitka. Međunacionalni odnosi i Savez Komunističke Srbije*, Beograd 1969, 104.

⁴ Vidi Ali Hadri, *Nacionalno ugnjetavanje šiptarske narodnosti i stav i borba KPJ za nacionalna prava Šiptara za vreme stare Jugoslavije*, Gjurmime albanologjike, Prishtina, 2. 1965, 146-150.

⁵ Vidi APKM, *Neki podaci o predratnom i posleratnom razvoju Kosova i Metohije*, 209 april 1965, br. 14. str. 15.

3. u kakvim odnosima su bile partije prema osnovnoj klasi — radničkoj klasi kao subjektu revolucije;

4. kako je KPJ uticala na formiranje društvene svesti — kolektivne svesti za NOR i socijalističku revoluciju?

Kada smo analizirali ove elemente sa stajališta klase i klasne borbe postavljali smo pitanje koje se dimenzije javljaju kod klasnog fenomena uopšte a posebno na Kosovu. Te dimenzije su filozofska, ekonomska, politikološka, socijalno-psihološka i sociološka.

1. što se tiče filozofske dimenzije tu smo utvrdili karakteristike opšteg toka, klasnu strukturu, idejne orijentacije masa i tome slično;

2. prilikom analize ekonomske dimenzije fenomena klase tu smo utvrdili ko je raspolagao sa sredstvima rada, kakav je bio odnos rada i kapitala, stepen razvoja a posebno položaj radnika i seljaka;

3. kada je u pitanju treća dimenzija politikološka onda smo uzeli u razmatranje centre i raspodelu društvene moći i faktičko stanje na Kosovu;

3.1. utvrdili smo da su se Albanci zatvarali u okviru svoje grupe i odbijali su da prihvate bilo koje vrednosti drugih a osobito od srpske buržoazije;

3.2. pokušavali su da se oslone na svoje snage radi slobode, neki su se potrudili da traže pomoć od drugih van granice i tu je dosta doprinela italijanska i druga propaganda da bi se zaratilo na ovom području;

3.3. kroz vrednosti koje je nudila KPJ prihvataju i traže da se projektuje novo društvo. Ova idejna orijentacija služila je za opredeljivanje masa za NOR i socijalističku revoluciju;

4. socijalna psihološka dimenzija fenomena klase bitno je uticala kao predispozicija opredeljivanja masa za NOB i socijalističku revoluciju. Tu smo istakli formiranje radničke klase — klasne svesti, egzistentne svesti ne samo kod radničke klase nego i kod drugih grupa ljudi — kolektivna i pojedinaca u okviru zajednice — klasne, etničke, političke i slično. Mislim da i borbena tradicija naroda na Kosovu dala je još više obeležje psihološkoj dimenziji u socijalističkoj revoluciji;

5. sociološku dimenziju fenomena klase za opredeljivanje masa za revoluciju pokušaćemo dobiti kroz celinu ovoga rada.

Ako se ovo razmatra sa stanovišta strukture društva na Kosovu onda se to potkrepljuje ovim činjenicama. Ali pre toga moramo da konstatujemo da između ratova na Kosovu su se održavali i

razvijali uporedo feudalni i buržoaski svojinski odnosi iako su prvi uoči II svetskog rata bili skoro odstranjeni sa političke arene, ali grčevito su čuvali svoj dominantni položaj na posjedovanje zemljišta — izvorno »blago« tadašnjeg društveno-ekonomskog razvoja Kosova. Ali i u okviru ovih slojeva kao i u društvu u globalu možemo ih svrstavati na gornje povlašćene slojeve i donje njima potčinjene.

Stanovništvo Kosova prema podacima iz popisa od 1931. godine možemo svrstati na:

1. seljake
2. feudalce
3. radništvo i
4. buržoaziju sa malograđanskim slojevima.

U ovom kontekstu mora se razmotriti i konfliktni odnosi selo-grad iako moramo tvrditi da se oni nisu javljali u oštrijem vidu jer su se gradovi na Kosovu zbog sporijeg prodiranja kapitalizma — sporo razvijati tako da su se jedva razlikovali od kosovskog sela, izuzimajući Kosovsku Mitrovicu, gde je ulaganjem engleskog kapitala omogućen brži razvoj u odnosu na druge krajeve Kosova, a time stvorena i mogućnost za buržoasko-klasno diferenciranje. Ali ove promene nisu bitno uticale na strukturu stanovništva ovog kraja kao celine.

Što se tiče kosovskog sela (kao i sela uopšte u istoriji), malo je stvaralo inovacije i sa otporom je prihvatilo sve ono što je nudio grad a posebno bilo je prepreka za prihvatanje kulturnih tvorevina sa željom da se sačuvaju patrijarhalni odnosi i etnička pripadnost. U ovome je dosta doprinela i zatvornost posebno albanskih žena. (Ali pošto ovaj problem nije predmet ovog rada nećemo se upuštati u njegove pojedinosti.)

Seljaštvo

Imajući u vidu činjenicu da je na Kosovu preovladala prirodna privreda (gde jedva možemo prepoznati klice kapitalizma) apsolutnu većinu u strukturi stanovništva činili su seljaci. To se potkrepljuje činjenicom da se 87% stanovništva bavilo poljoprivredom, primitivnim sredstvima. Zemlja je obrađivana primitivnim sredstvima pa je većina seljaštva dovedena na rub propasti. Tada se ustalila parola: »Mjell farë, gjejë farë. Tatimin që i paguaj shtetit është gare«.⁶

Mislim da su time seljaci pokušali da objasne svoj socijalni položaj. Socijalno-ekonomski položaj seljaka i za vreme stare Jugoslavije nije se bitno promenio. Ovi faktori su bili od apsurdnog značaja za psihološku dimenziju fenomena klase koja se ustalila u sveti seljaka da organima vlasti u svim granicama mogućnosti treba

⁶ U prevodu znači: Sejem seme, nađem seme. Porez što plaćam državi to mi je dobit.

pružiti otpor, jer u njima su prepoznali samo tlačioaca. Tu treba tražiti i korene kačačkog pokreta koji je postojao od 1918. pa sve do 1941. godine kada je okupirana zemlja, mada posle 1926. godine pokret je gubio masovnost i može se govoriti jedino o individualnim otporima prema organima vlasti. Seljaci, ljude iz pokreta smatrali su kao ljude koji se bore za njihovo opšte dobro po tradiciji otpora prema turskoj vlasti. Po tradiciji ovim ljudima su pevane i pesme u kojima su izražavali klasna osećanja.

Te pesme se mogu shvatiti i kao šovinističke ako se pogrešno tumače tj. ako se misli da su bile uperene protiv srpskog i crnogorskog življa na Kosovu time što se spominju imena Srba i Crnogoraca. Kada se te pesme analiziraju i identifikuju lica onda proizilazi da su one bile uperene protiv organa vlasti — tlačitelja naroda. Ta lica bili su nosioci terora u ime organa vlasti.

Prema oceni KPJ, upotreba raznih sredstava nasilja nad albanskim narodom na Kosovu od strane srpske buržoazije direktno je inspirisala ovaj narod na otpor ne bazirajući se na način otpora — bilo kakav samo da se udalji od njihovih utočišta.

Albanci na Kosovu vezani po krvnom srodstvu — rod i pleme koja su više nego kod drugih naroda Balkana sačuvana i uzgajana ponekad organizovano pružaju otpor ne samo protiv predstavnika organa vlasti kao što su bili Sava Lazarević u narodu poznat pod imenom »batarja« (što na srpskom znači čovek koji strelja), Krsta Milić, Arsenije Čurku, Spiro Dolci — kapetan i drugi nego i protiv žandarmerije, načelnika i svih onih koji su njima služili.⁷

Posebnu formu otpora činili su protiv »komita« (kačaci srpske i crnogorske narodnosti) koji su najreakcionarniji elementi organizovani i pomagani od strane vlasti za teror na Kosovu s jedne strane, a sa druge strane takođe je vođena ogorčena borba protiv špijuna (hafij) organizovanih od strane vlasti radi borbe protiv kačačkog pokreta kao celine i drugih koji su na razne načine pružali otpor organima vlasti i pomagali pokret misleći da time olakšavaju sebi život u pokretu.

Zato su ovim ljudima pevane pesme za i protiv. Sadržaj tih pesama nema samo politički karakter nego u krajnjoj istanci one imaju i ekonomski karakter. One su otpevane u narodu radi solidariisanja sa njima i da bi podstrekavali mlada pokolenja da teroru treba odgovarati terorom.

Mi danas možemo da konstatujemo da su te pesme u kojima je sadržano i izraženo društveno-ekonomsko i političko stanje na Kosovu, više oplakane nego otpevane kao kada su vandali poraženi od vizantinaca tražili od vojskovođe Velizara da im pošalje orgiju i sunder. Orgijom da oplakuju svoju sudbinu a sunder da brišu suze.

Agrarna reforma je još više zaoštrila odnose na selu. Naseljenicima je izmenjena i etnička struktura sela ali ne samo zbog njih nego tu su i autokolonisti iseljavanja i odseljavanja ne samo za

⁷ Vidi Demush Shala, *Lëvizja e kaçakëve në Kosovë në mes të dy luftërave botërore dhe pasqyrimi i saj në kënet tona popullorë*, Fjala, Prishtinë tetor 1972, 7.

Tursku i Albaniju nego i unutrašnja kretanja stanovništva iz jednog u drugo selo ili iz sela u gradove. Ova kretanja bitno su uticala na promene homogenosti stanovništva na selu, jer se tada pored krvno rodbinskih odnosa u seoskim sredinama tipično za Kosovo javljaju se i komšijski odnosi. Mada neke izmene u tom pogledu počele su 1878. godine dolaskom Muhadžera. Ali sa promenama posle agrarne reforme ta specifičnost krvno rodbinska počinje da bleedi i nastaju novi komšijski odnosi jer je selo bilo ispresecano došljacima⁸. Ovo je važno utvrditi jer NOB na Kosovu i delatnost komunista na selu razvijala se koncentričnim krugovima gde pored klasnih elemenata dolazi do izražaja i rodbinska veza. Ovo se potkrepljuje činjenicom da je svaki peti stanovnik Kosova učestvovao u ovim kretanjima.

Kosovo prema popisu iz 1931. godine imalo je 552.064 stanovnika, što odgovara povećanju od 25 promila prosečnom porastu stanovništva, što znači da je 1940. godine bilo 660.935 stanovnika⁹. Ako to podelimo sa 5 onda je u svim kretanjima stanovništva učestvovalo 132.187 stanovnika. Mi smo prihvatili ove podatke iako neki izvori daju i druga potvrđivanja ali nećemo raspravljati o njima.

Popisom je takođe utvrđeno da od aktivnog dela stanovništva poljoprivredom i šumarstvom bavilo se 199064 dok u sekundarnim i tercijalnim delatnostima bavilo se 30000 stanovnika.¹⁰ Kolonizacija, autokolonizacija, prirodni priraštaj stanovništva kao i drugi uzroci (koje smo mi uzeli kao indikatore) uticali su na usitnjavanje parcela i raslojavanje stanovništva (domaćinstava) na selu. Prema istom popisu, struktura poljoprivrednog domaćinstva izgledala je ovako (uzimajući veličinu poseda kao indikator):

Broj domaćinstva	%		%
49.000	100		
Od toga:			
Bez zemlje — do 0,51 ha		3.100	4,8
Od 0,51 ha do 1,00 ha		4.000	6,2
Od 1 do 2 ha		9.000	14,4
Od 2 do 5 ha		24.300	38,3
Od 5 do 10 ha		16.700	25,9
Preko 10 ha		8.400	11,5 ¹¹

To znači da 62,6% domaćinstava živelo je na posedu ispod 5 ha. Ove činjenice su dovoljan dokaz za utvrđivanje posedovne strukture seljaštva, a ako se ovome dodaju činjenice da je tehnički opremljenost bila na najnižem nivou, da su poljoprivredni proizvodi bili najslabijeg kvaliteta, za posledicu su imali nizak prinos iz koga je proizilazio dohodak 4/5 ukupnog stanovništva predratnog Ko-

⁸ Radovan Zogović, *Došljaci Pesme Ali Binaka*, Rilindje, Priština 1963, 1-39.

⁹ Cit. APKM... str. 15.

¹⁰ Isto

¹¹ Isto, 16.

sova. Ovome valja dodati da 55,7% ukupnog broja domaćinstava sa posedom nije imalo plug, a od preostalih 44,3% domaćinstava zemlju su obrađivali drvenim ralicama 33,7%.¹² I ostali indikatori ukazuju nam na težak položaj masa na Kosovu i da je između dva svetska rata vršena pauperizacija seljaštva govori nam i izvor da je per capite zemlje na selu bilo 0,25 ha (oranice i bašte). Ovi izvori bili su dovoljan dokaz za usmeravanje delatnosti KPJ na Kosovu prema problemima sela i seljaštva, jer su klasno pripadali radničkoj klasi. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju ovom problemu posebnu pažnju posvećuje posle Pete zemaljske konferencije.

Gledajući ovo stanje sa aspekta socijalno-klasnog postojale su sve predispozicije za pristup i omasovljenje Narodnog fronta, ali do toga nije došlo na početku rata, što znači da sa socijalno-klasnog aspekta ne mogu se utvrditi uzroci takvog stanja gde dolaze od izražaja i kolebanja onih masa seljaštva koje zbog klasnih položaja ne bi smele biti poljuljane, ali pošto se ne mogu utvrditi uzroci onda smo utvrdili posledice.¹³ To nam uslovljava da uzroke treba tražiti i analizirati na području nerešenog nacionalnog pitanja u okviru delatnosti sistema u buržoaskoj Jugoslaviji. Ali ovo pitanje opširnije obradićemo prilikom analize delatnosti radničke klase i KPJ na Kosovu. Ovo naročito se uočava na primeru Kosova gde su Albanci nacionalno bili ugnjeteni u najoštrijem vidu i Kosovo je smatrano je kao kolonija sa čije teritorije treba likvidirati nepoželjni albanski element. Velikoserpska buržoazija, albanski feudalci i plemenski vođi na selu vršili su razdor, sejali mržnju i pokušavali da stvore nepoverenje među masama albanske, srpske i crnogorske narodnosti. Sve ovo otežavalo je delatnost KPJ, a posebno rad sa seoskim masama koje po svom klasnom položaju tesno su povezane sa radničkom klasom.

KPJ na Kosovu morala je da otkloni taj jaz i da cimentira temelje bratstva i jedinstva među narodima Kosova.

Svi ovi pokazatelji potvrđuju da su postojale sve predispozicije za masovni pristup seljaštva NOR-u i socijalističkoj revoluciji. Ali nacionalno oslobođenje ne može izvršiti ni seljaštvo ni buržoazija.¹⁴ To može učiniti jedino radnička klasa sa svojom avangardom u ovom konkretnom primeru KPJ a saveznike radnička klasa može tražiti, tražila je i pronašla u seljaštvu — koje joj klasno pripada i drugim patriotima koji su se borili za nacionalno oslobođenje protiv fašizma i domaćih izdajnika. Tako je i stvoreno savezništvo za pristup u nacionalnooslobodilački rat tj. u socijalističku revoluciju. S obzirom da je radnička klasa po masovnosti bila druga posle seljaštva onda ćemo razmotriti nju.

Radnička klasa

Iako je radnička klasa na Kosovu relativno mala i mlada, ona je bila generator klasne borbe i socijalističke revolucije, predvo-

¹² Na isto mesto.

¹³ Cit. Ali Hadri, *Lëvizja...* str. 3409.

¹⁴ Vidi Fehmi Pushkollari, *PKJ dhe pushteti revolucionar në Kosovë*, Përparimi, 8, 1972, str. 768-774.

dena KPJ. Za period između dva rata ne možemo govoriti o radničkoj klasi do pri kraju nego o radništvu u okviru esnafskih organizacija tj. do tridesetih godina ovog veka. Tada na ovom području uz učešće stranog kapitala osnivaju se privredna preduzeća, otvaraju se rudnici i time počinje istorija radničke klase. Za formiranje klasne svesti kod kosovskih radnika presudnu ulogu odigrala je KPJ i podigla je radničku klasu od klase po sebi u klasu za sebe. Time je bila pripremljena da vodi narodnooslobodilački rat i preobražaj društva na Kosovu.

Komunistička partija Jugoslavije i radnička klasa bile su sposobne da vode masu u revoluciju i zbog toga što su imale pravilan stav prema nacionalnom pitanju. Shvatanja o naciji kao objektivnoj društveno istorijskoj kategoriji koja je nastala na određenom stepenu razvoja proizvodnih snaga i specifične društvene podele rada u uslovima kapitalističkih društvenih odnosa u onom smislu u kome Marks i Engels u Nemačkoj ideologiji konstatuju da »Medusobni odnosi različitih nacija zavise od toga, koliko je svaka od njih razvila svoje proizvodne snage (...) i celokupno unutrašnje uređenje te nacije zavisi od stepena razvitka njene proizvodnje i njenog unutrašnjeg i vanjskog odnosa«. ¹⁵ Ovo je važno istaći i sa aspekta »iskrene međunarodne saradnje evropskih nacija a posebno i nacija na Kosovu, jer »jedna nacija je slobodna samo ako svaka nacija bude potpuno autonomna u svojoj kući« ¹⁶ i da je (...) »uklanjanje nacionalnog ugnjetaavnja osnovni uslov svakog zdravog i slobodnog razvoja«. ¹⁷ I to u smislu ideološke orijentacije radnih masa gde »na mesto starog buržoaskog društva sa njegovim klasama i klasnim suprotnostima udruženje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve«. ¹⁸ Ovo je bilo važno istaći narodima Kosova a posebno radničkoj klasi u smislu u kome se u Manifestu Komunističke partije kaže da »u klasnom društvu radnici nemaju domovinu« i oni nemaju šta izgubiti osim okova a dobiće čitav svijet. Istinsku domovinu i čovečiji svet oni treba tek da izgrade. To je bilo važan preduslov za opredeljivanje masa za socijalističku revoluciju tj. novi društveni poredak u vidu NOB.

Borba proletarijata protiv buržoazije ispočetka je nacionalna po formi, iako to nije po sadržaju. Razume se, da KPJ orijentalisala je radničku klasu svake narodnosti na Kosovu da se ona »mora ponajprije da svrši sa svojom vlastitom buržoazijom«. ¹⁹ Ovde dolazi do izražaja i nacionalni karakter proleTERSKE revolucije, jer proletarijat mora iskoristiti sve oblike, snage i mogućnosti koje postoje u vlastitom narodu za njeno ostvarenje tj. »u mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jednog individuuma od strane drugog,

¹⁵ K. Marx — F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb 1967, str. 365.

¹⁶ F. Engels, *O nacionalnom Pitanju*, Zbornik radova, Sedma sila, Beograd 1967, 10.

¹⁷ *Isto*, 49.

¹⁸ Marks — Engels, *Manifest Komunističke partije*, Beograd 1949, 24.

¹⁹ *Isto*, 15.

ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge. S padom suprotnosti klasa u okviru nacije pada i neprijateljski stav među narodima».²⁰

Kada su govorili o nacionalnim revolucijama Marks i Engels ističu da jedan narod ne može biti slobodan dok podjarmiljuje drugi narod, istovremeno podržavajući borbu za nacionalno oslobođenje i ravnopravnost nacija jedan je od bitnih elemenata u sadržaju programa klasne borbe proletarijata kome se pridržavala KPJ na Kosovu u smislu u kome Marks kaže: »Ni Madar, ni Talijan, ni Poljak, ni Irac, ne mogu biti slobodni dok radnik bude rob«.²¹

Marks je pisao da je osnovni preduslov oslobođenja engleske radničke klase oslobođenje Irske od nacionalnog ugnjetavanja. Podržavajući ovu misao Lenjin piše: »Na primjeru irske istorije može se videti koliko je to nesreća za narod ako je on podjarmio drugi narod«.²² Ova konstatacija direktno se može pratiti prilikom izučavanja dokumenata partijske organizacije na Kosovu koja je direktno uticala za što masovnijom, organizovanijom delatnošću i borbom radničke klase i drugih masa na Kosovu u smislu da nacionalna nezavisnost je preduslov za internacionalizam i internacionalnu saradnju, da nacionalno oslobodilački rat ponajpre proleteru vode u nacionalnim okvirima da bi kasnije uzeo internacionalne razmere, ali sloboda i ravnopravnost nacija u tom slučaju moraju biti baza. To su osnovni preduslovi za ostvarivanje cilja radničke klase — proleterska revolucija i internacionalizam.

KPJ je shvatila i revoluciju je ojasnila kao konkretnu mogućnost klasnog i nacionalnog oslobođenja proletarijata. To je ujedno i strategija radničke klase i KPJ za klasno i nacionalno oslobođenje uviđajući da nacionalni moment neminovno prati klasne interese proletarijata u tom smislu u kome Lenjin zaključuje da »u povezivanju klasnog i nacionalnog sadržan je jedan od istorijskih interesa revolucionarne borbe proletarijata, da nacionalno-oslobodilačkom borbom ostvaruje se istorijski interes radničke klase«.²³ U tom kontekstu za rešavanje i pitanje narodnosti kao i Lenjin, KPJ tražila je ne samo programsko nego i normativno rešenje. To sa punim pravom možemo da konstatujemo da je bitno u njenoj esenciji uticala za opredeljivanje Albanaca za delatnost i orijentaciju KPJ.

Uzimajući u obzir uslove borbe pojedinih naroda za nacionalno oslobođenje, snage koje vode pokret — suština tih procesa je borba porobljenih naroda protiv potčinjavanja. To je upravo klasičan primer pojave nacionalnih pitanja i borbe za njegovo rešavanje. Tu je KPJ dala ispit svoje zrelosti baš po pitanju rešavanja nacionalnog pitanja u okviru ove mnogonacionalne teritorije, zajednice.

S ekonomsko-društvenog stajališta i nacionalni pokreti u mnogonacionalnoj zemlji imaju isti sadržaj — rušenje prepreka za slo-

²⁰ Isto, 24.

²¹ Marx — Engels, *Izabrana dela*, tom I, Zagreb 1949, 135.

²² V. I. Lenjin, *O pravu nacije na samoopredeljenje*, Izabrana dela, Beograd 1949, 402.

²³ Isto, 372.

bodni samostalni razvoj porobljenih nacija, tj. borba protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja za društveni preobražaj i socijalističku revoluciju.

Na Kosovu nemamo buržoasku demokratsku revoluciju, dok nacionalnooslobodilački pokreti snažno se razvijaju kod svih naroda Kosova a posebno kod Albanaca početkom ovog veka.

Put formiranja nacija na Kosovu je specifičan, mada su iste društvene snage kao nosioci tog procesa. Između dva svetska rata KPJ zahtevala je svestranu nacionalnu ravnopravnost, tj. ravnopravnost na svim područjima društvenog života. U tom smislu o kome Kardelj kaže: »Nije ravnopravan ni slobodan narod koji može da se služi svojim maternjim jezikom i koji ima svoje škole, ako nije ravnopravan i na ekonomskom području.«²⁴ Ova misao kada je u pitanju Kosovo između dva svetska rata dolazi do punog izražaja. Srpski i crnogorski narod ispunjavali su prvi uslov ali nisu drugi. Prema tome, nisu bili slobodni. Dok albanski narod na Kosovu nije imao ni prvo ni drugo. Zato s pravom možemo konstatovati da je ekonomski faktor jedan od preduslova narodnih masa u njihovom opredeljivanju za socijalističku revoluciju tj. narodnooslobodilački rat i to u smislu osnovnog principa postavljenog od Marksa da »oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase.«²⁵

KPJ na Kosovu služila se marksističkom strategijom za socijalističku revoluciju uglavnom sa dva instrumenta²⁶ da bi uticala na opredeljivanje masa za revoluciju, tj. oni su joj bili izvori i za preuzimanje vlasti od strane radničke klase i to:

prvi instrument jeste njegovo političko vezivanje sa seljacima, i

drugi, centralistička partija koja je postala predstavnik radničke klase.

Kada se ovi instrumenti analiziraju u objektivnim istorijskim uslovima onda je realno uzeti da su oni bili ispunjeni reorganizacijom Komunističke partije Jugoslavije dolaskom druga Tita na njeno čelo.

Platforma socijalnog i nacionalnog oslobođenja, koja je bila osnova u pozivu druga Tita i KPJ, kao i delovanje komunista za pridobijanje najširih masa za tu platformu, bili su osnovni faktor opredeljivanja ugnjetenih masa, progresivnih ljudi i patriota sa Kosova za narodnooslobodilački rat pod rukovodstvom druga Tita. Upravo taj narodnooslobodilački karakter naše revolucije, koji je, pored elementarnih patriotskih potreba za oslobođenje od okupatora, u sebi istovremeno sadržavao objektivnu neminovnost ukidanja klasne eksploatacije i nacionalne hegemonije, bio je od pre-

²⁴ Edvard Kardelj, (Speras): *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, kultura, MCMLX, Beograd strana, 70.

²⁵ Dr Andrija Krešić, *Marksove ideje o samooslobođenju radničke klase u Jugoslaviji*, Međunarodni radnički pokret, Beograd, 4, 1967, 146.

²⁶ Lelio Baso, *Utopija i realnost u Marksističkoj misli o revoluciji*, Gledište, Beograd, 10, 1971, 1395.

sudnog značaja za prihvatanje poziva KPJ, za aktivno učešće u NOB i za njenu uspešnu pobedu.²⁷

Ovo je objektivno bila platforma i program KPJ u našoj NOB i socijalističkoj revoluciji. Za razliku od svih drugih revolucija, ratova i bitki, ciljevi socijalističke revolucije nisu smenjivanje oblika nacionalne hegemonije, već ukidanje svakog oblika nacionalne hegemonije.

Sve analize koje su vršene radi utvrđivanja subjekta revolucije potvrđuju da je ova komponenta odigrala presudnu ulogu za opredeljivanje masa za NOB i socijalističku revoluciju.

Posle reorganizacije Komunističke partije Jugoslavije i za vreme nove frontovske orijentacije tj. prilikom isticanja parola o odbrani Jugoslavije postepeno se formulišu rešenja koja izražava Peta zemaljska konferencija a koje su odigrale presudnu ulogu na opredeljivanje naroda za NOB sa ovog područja.

Iako klasni karakter odigrao je ulogu prvoga reda i nacionalno pitanje nerazdvojivo je od nje. Godine 1933. Edvard Kardelj piše: »Ovde se ističe da nacionalno pitanje nije pitanje samo buržoazije niti je samo seljački problem, već je to širok kompleks problema, koji zahtevaju celu društvenu nadgradnju, da je nacionalnu slobodu moguće izvojevati jedino ustrajnom borbom radnog naroda pošto je nacionalni problem u svom jezgru socijalni problem«.²⁸

To je bio izraz izbijanja u prvi plan ideje da komunisti, kao avangarda radničke klase, treba da stanu na čelo nacionalnih pokreta i da u celosti preuzmu na sebe istorijsku odgovornost za njihov budući pravac kretanja. To više nije bila taktika, to više nije bilo odmeravanje koliko i u kakvim uslovima će se partija radničke klase vezati za te pokrete, a u kojoj meri će ih suzbijati. Time je izražena istorijska činjenica da u ovoj fazi društvenog razvitka nacionalna pitanja ne mogu više ni praktički ni teoretski biti rešena u okviru buržoaske politike, da su »nacionalni pokreti i proleterska revolucija postali neodvojivi jednog te istog društvenog procesa, a radnička klasa faktor koji taj proces u celini pokreće«.²⁹

Na Petoj zemaljskoj konferenciji održanoj oktobra 1940. godine, kojoj su prisustvovali komunisti svih naroda Jugoslavije, izradila je svoje borbene i akcione stavove o nacionalnom pitanju u Rezoluciji koja gasi: »U ovim sudbonosnim danima imperijalističkog osvajanja, kada se grubom silom uništavaju ostaci slobode i nezavisnosti malih naroda i špekulira se ugnjetenim narodima pojedinih zemalja za postignuće svojih osvajačkih ciljeva, pred našu Partiju se postavlja u još oštrijem obliku jedna od najvažnijih i aktuelnih zadataka — borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina Jugoslavije: (...)»

c) Borba za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu, Metohiji i Sandžaku, a u isto vreme i borba protiv tali-

²⁷ Vidi Mahmut Bakali, govor održan u Peći 4 jula 1972, Informativni bilten CKSKS br. 7. 1972, 23-29.

²⁸ Janko Pleterski, *Komunistička Partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919 — 1941*, Komunist, Beograd 1971, 33.

²⁹ Isto, 35.

janskih agenata, koji u tim krajevima nastoje raznim obećanjima obmanuti ugnjetene Arnaute i izazvati ratni sukob u tom delu Jugoslavije;

d) Borba protiv kolonizatorskih metoda srpske buržoazije u tim oblastima i proterivanje svih onih koloniziranih elemenata, pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonski, arnautski i druge narode; (...)³⁰

Na ovoj konferenciji učestvovali i Miladin Popović i Boris Vukmirović, koji su po povratku sa konferencije odmah pristupili radu i proklamovali su i ovu rezoluciju i druge dokumente donete na njenoj osnovi koji su bez daljeg vršili veliki uticaj pogotovo za orijentaciju ideološko-političku i nacionalno-oslobodilačku kod svih naroda Kosova a posebno i kod Albanaca, jer je i cilj bio da se te mase pridobiju za ciljeve NOP-a.

KPJ bila je istinski revolucionarna i subjektivno dorasla svom istorijsko-društvenom zadatku na Kosovu. Zato je bila sposobna da nacionalno pitanje utemelji i postavi u duhu rezolucije Pete zemaljske konferencije, ali da je stvaralački primenjuje ujedinjujući snage — potrebe i interese radničke klase Kosova sa radničkom klasom jugoslovenskih naroda sa snagom i potrebama pokreta tih naroda kao celine za društveno i napredno rešavanje nacionalnog problema. Ova sposobnost otvarala je KPJ put ka prvoj njenoj istorijskoj pobedi.

Radnička klasa Kosova predvođena Komunističkom partijom Jugoslavije dorasla je do svoje istorijske uloge iako je bila relativno mala i mlada, tek u začetku svog formiranja.

Inače, sama struktura aktivnog stanovništva gde se uključuje i radnička klasa, datog po granama delatnosti bila je ova:

1. Zaposleno u niskoproduktivno-primarnim delatnostima 78%.
2. Visokoproduktivno — sekundarno nepunih 4%.
3. Tercijalne delatnosti — 11%.³¹

Posebno dolazi do izražaja u periodu konsolidacije širenje i jačanje političkih organizacija kao i u Jugoslaviji uopšte dolaskom druga Tita na čelo Partije. Partija svojom borbom i praktičnom delatnošću ojačala je svoje pozicije ne samo kod radničke klase nego i kod svih ugnjetenih struktura društva. Strani kapitalisti, uočavajući težak položaj agrarnog stanovništva Kosova, koristili su njihov rad za najjeftiniju najamninu. Prema nekim izvorima, radnici koji su radili na prugama Kosovo Polje — Peć i Priština — Merdare, od svoje najamnine nisu mogli obezbediti ni svoj egzistencijalni položaj a kamoli agzistenciju njihovih porodica koje su u proseku imale 7.2 člana. Ovakvu eksploataciju vršili su preduzetnici i preduzimači, koristeći pored ostalog i heterogeni etnički sastav radničke klase. Ali kako je sazrevala svest radnika o socijalnom položaju svoju grupacija bez razlike time je otežavana eks-

³⁰ Isto, 47.

³¹ Cit. APKM... str. 18.

ploatacija radnika od strane buržoazije. To potvrđuju i radnički štrajkovi, koji u istoriji našeg pokreta počinju 1933. godine, pa se povremeno javljaju sve do početka rata. Ovakvih štrajkova bilo je preko desetak i u njima je učestvovalo više od 9.000 radnika. To znači da je svaki radnik skoro dva puta učestvovao u proseku u štrajkovima koji su trajali od 2 do 46 dana. Iako su imali socijalni karakter, neki od njih postavili su i političke zahteve (kao slobodno udruživanje i politička akcija, i drugo).³² Ako bismo pokušali da ovu delatnost radničke klase okarakterišemo, onda bi kazali sledeće:

- Pokret u osnovi imao je klasnu borbu;
- Da štrajkački pokret prelazi uže okvire Kosova i vršio je uticaj i na druge krajeve a i od značaja je za jugoslovenski radnički pokret;
- Razvijala se klasna svest i pokretu nisu pristupili po etničkim grupacijama nego u zajedničkoj akciji ekonomske ili političke prirode;
- Akcijama radničke klase dat je smer od njihove avangarde — KPJ;
- Radnički pokret u svojim akcijama bio je podržan i pomognut od siromašnog seljaštva.

Samo kada se ove činjenice analiziraju može se prodrati u suštinu istorije radničke klase kao procesa koji je uslovljavao opredeljivanje masa za NOB i socijalističku revoluciju. Naravno, ovo je samo jedna strana lepeze, a drugu stranu treba tražiti u reakcionarnom delovanju buržoazije, feudalaca i nacionalističkih vođa — koji na Kosovu nisu bez tradicije i koji su usmeravali svoju delatnost na šovinističkoj platformi ne samo drugih nacija nego i u sopstvenoj.

Tu je trebalo tražiti, tu je tražena i pronađena društvena moć radničke klase i drugih nižih slojeva društva u toku narodnooslobodilačke borbe — dalekovidost KPJ i nemoć reakcije za sprečavanje jedinstva masa na Kosovu.

Postavljena je i teza koja se ne retko spominje od ljudi od nauke i autoriteta³³ da reakcija i fašisti (Nemci i Italijani) uspeji su da pridobiju mase i time narodnooslobodilačkom ratu bilo suženo delovanje a posebno među Albancima sve do 1943. odnosno 1944. godine.

Kada se radi o masama, ova teza ne može egzistirati a za reakciju dobija potvrđni oblik. Ako u prilogu ove teze ide delovanje reakcije koja sebe identifikuje sa masama od koje nikad nije dobila niti je tražila saglasnost time je kroz direktne akcije masa u toku narodnooslobodilačkog rata tj. socijalističke revolucije predvođena KPJ bila opovrgnuta.

Reakcija, okupaciju je predstavila kao nacionalno oslobođenje i to opravdala dolaskom učitelja iz Albanije, otvaranjem škola, uspostavljanjem administracije na albanskom jeziku tako reći pre-

³² Vidi Millorad Vaviq, *Mbi grevat e minatorëve të »Trepçës«* para luftës, Rilindja, 1 — XI — 1972, 15.

³³ Vidi Fehmi Pushkolli, *PKJ dhe...* str. 772.

konoći, isticanjem nacionalnih simbola i drugo. Ali Komunistička partija Jugoslavije i mase na Kosovu ubrzo su shvatile ciljeve okupatora pa je KPJ sve ono što je bilo pozitivno prihvatila da bi pridobila mase za NOB, kao što su nacionalni simboli, onda prihvatanje i rad sa učiteljima, razume se naprednim, komunistički orijentisanim i objasnila je masama da je to sve prividno što nudi fašizam i da treba da prihvate poziv KPJ za ustanak, za NOB.³⁴

Analizirajući sve ove činjenice, čvrsto sam ubeden, a i sve analize predispozicija opredeljivanja masa za NOB i socijalističku revoluciju potvrđuju da mase na Kosovu nisu prihvatile reakciju i zato ih ne treba opterećivati takvom neistinom.

Kroz razne analize, a i kroz ove, jasno se vidi da dolazak jedne grupe komunista iz Albanije i uspostavljanje odnosa preko njih sa Komunističkom partijom Albanije igralo je važnu ulogu za opredeljivanje masa za narodnooslobodilački rat.

Za utvrđivanje predispozicija za NOB posebnu ulogu je odigrala pravilna politika o nacionalnom pitanju i ranije, a posebno od 1937. godine dolaskom druga Tita na čelo partije, i posle Pete zemaljske konferencije.

Sa ovim smo utvrdili i petu dimenziju za socijalno-klasne i nacionalne predispozicije opredeljivanja masa za NOB i socijalističku revoluciju na Kosovu.

Fehmi Pushkoll

CONDITIONS PRELIMINAIRES SOCIALES ET NATIONALES
POUR L'ORIENTATION DES MASSES POPULAIRES DANS LA LUTTE
DE LIBERATION NATIONALE ET LA REVOLUTION SOCIALISTE
AU KOSOVO

R é s u m é

Dans le présent travail on traite, comme le titre l'indique, des conditions de nature sociale et nationale, qui influenceront l'orientation et la participation des masses populaires du Kosovo dans la lutte contre l'occupant nazi-fasciste et contre ses collaborateurs.

En analysant les conditions de l'époque et en les reliant à la situation et à l'état de cette province dans la période entre les deux guerres, l'auteur a la conviction que les masses ont de plus en plus adhéré au Mouvement de libération nationale et qu'il est inacceptable de les identifier avec la réaction, comme l'admettent certains auteurs yougoslaves.

En même temps, l'auteur tire la conclusion que l'arrivée des communistes albanais d'Albanie et la collaboration avec le Parti communiste albanais ont influencé positivement l'orientation et la participation des masses albanaises dans la Guerre de libération nationale.

La bonne orientation des masses populaires en faveur de la lutte de libération nationale est due aussi à l'impartialité de la politique nationale du Parti communiste yougoslave, et en particulier après l'arrivée de Josip Broz Tito à la tête du Parti communiste yougoslave.

³⁴ Vidi Dr Ali Hadri, *Lëvizja...* str. 357.